OCJENE I PRIKAZI

Radovan Samardžić, SULEJMAN I ROKSELANA, Srpska književna zadruga, kolo LXIX, knjiga 463, Beograd 1976 (str. 691)

Pored ranije poznate studije *Mehmed Sokolović*, dr Radovan Samardžić je, u izdanju srpske književne zadruge, nedavno objavio i novu knjigu pod naslovom *Sulejman i Rokselana*, koja govori o istoriji Turskog Carstva u vrijeme njegovog najvećeg uspona. Ova knjiga rađena je na osnovu zapadnih izvora i literature, kao i na osnovu izvora iz carigradskih arhiva. Kako i autor na početku studije napominje, najvažniji podaci o Sulejmanu Zakonodavcu (1520—1566) i događajima u Turskom Carstvu zasnovani su na dokumentima toga vremena iz mletačkih arhiva. Sve ljude, pojave i događaje u vrijeme Sulejmanove vladavine autor je pokušao da prikaže onako kako su doista i bili. U tome je, mislim, i uspio, tim prije, što je knjiga pisana lijepim stilom koji je pristupačan i široj čitalačkoj publici. Knjiga *Sulejman i Rokselana* se sastoji od *Prolegomena*, sedam poglavlja, epiloga, autorove napomene o nastanku ove studije i registra ličnih imena.

U *Prolegomenu* (str. 5—11) se govori o obavezi svih podanika Mletačke Republike koji su boravili na teritoriji Turskog Carstva da po dolasku u Veneciju podnesu Senatu izvještaj o svojim zapažanjima i događajima u Turskom Carstvu. Naročitu pažnju Senata privlačila je sultanova ličnost, pa su mletački podanici bili dužni da sve što saznaju o osmanskom vladaru podnesu opširniji izvještaj. Najviše podataka o Sulejmanu, Republika je dobivala od svojih poslanika na Porti za vrijeme uprave velikog vezira Ibrahim-paše, koji je bio veliki mletački prijatelj. Autor u *Prolegomenu* spominje i Rokselanu, ženu Sulejmana Veličanstvenog.

Naslov prvog dijela knjige je *Putovanje u istoriju* (str. 11—120). Ovdje su prikazane prilike na dvoru i odnosi među najuticajnijim ljudima u vrijeme vladavine Selima I. Stilski su veoma lijepo opisane ličnosti Selima I i njegovog sina Sulejmana, te smjena na turskom prijestolu 1520. godine. Veći dio poglavlja posvećen je opsadi i zauzimanju Beograda 1521. godine, prvom većem ratnom Sulejmanovom poduhvatu. Na slikovit način prikazana je osmanska vojska, njeni vojnički rodovi, ratna tehnika i taktika kojom su se Turci služili prilikom osvajanja. Među vojnicima, kako se i u ovom poglavlju ističe, nalazili su se i Srbi s dijelom svoje vlastele koja je bila u sultanovoj službi. Najviše ih je bilo u riječnoj floti pod zapovjedništvom Petra Ovčarevića. Po uspješnom zauzimanju grada, sultan se vratio u Carigrad, gdje ga pored zakonite žene Mahidevran (Proljetna Ruža), željno očekuje i mlada ruska robinja Rokselana, koju je pred ovaj ratni pohod i upoznao i koja je, za razliku od većine drugih robinja, privukla njegovu pažnju.

Začarano ostrvo (str. 120—198) je naslov drugog dijela ove studije. Ovdje se govori o drugom vojnom pohodu osmanskog vladara na Rodos, koji je u to vrijeme bio najutvrđenije hrišćansko ostrvo. Vojnim poduhvatom na Rodos, mladi je car želio da provjeri sposobnost onih velikodostojnika Carstva koji su se poslije smrti Selima I zadržali na svojim položajima. Drugi cilj ovog poduhvata bila je Sulejmanova želja da stekne naklonost islamskog svijeta, jer mu je kao halifi bila dužnost da širi teritoriju islama, a kao caru osvajanje. I treći, ne manje važan razlog za osvajanje Rodosa bila je namjera da u ovom pohodu »pročisti« vojsku i njen uticaj svede u granice razumnosti i snošljivosti, te time izbjegne sukob između pojedinih vojnih rodova. Borbe za Rodos bile su oštre i oko 100 000 ljudi je izgubilo život. Zahvaljujući vojnoj premoći i urođenoj turskoj upornosti, Osmanlije su osvojile ostrvo 10. decembra 1522. godine. Sultan se u toku borbe nalazio među vojnicima i poslije zauzeća tvrđave, koju su branioci časno pod oružjem napustili, proglasio zauzeto ostrvo novim pašalukom i vratio se u Carigrad. Cijelu zimu i proljeće proveo je u svom saraju, u vrijeme kada je kuga harala po prijestonici.

U trećem dijelu pod naslovom *Ibrahim* (str. 199—274) opisani su svi događaji u Carstvu u periodu od 1523—1525. godine. Ovaj dio osmanske istorije poznat je po dolasku mladih ljudi na najviše državne položaje. Starog velikog vezira Porte, Piri Mehmed-pašu, 1523. godine je zamijenio sultanov miljenik Ibrahim-paša. Dosta obrazovan, vješt velikim državnim poslovima, mladi vezir ubrzo je pokazao svoje sposobnosti u Egiptu, kada je bez većih poteškoća ugušio pobunu Ahmed-paše, namjesnika ove bogate provincije Carstva. Na drugoj strani, Gazi Husrev-beg je vršio nova osvajanja i proširivao državne granice u evropskom dijelu Turskog Carstva. U želji da opiše sve događaje autor govori i o najuticajnijem tadašnjem srpskom velikašu Pavlu Bakiću i njegovom životnom putu.

Sljedeći, četvrti dio pod naslovom *Mohač* (str. 275—361) opisuje treći vojni pohod osmanskog vladara. Ovog puta su Turci poveli rat protiv Ugarske. Razlog za ovako česte vojne pohode ležao je u suštini ideje i društva osmanske države. Ratni pohod iz 1526. godine bio je dobro pripremljen. Ni nevrijeme, koje ga je od početka pratilo, nije ništa smetalo laganom i sigur-

nom nastupanju Osmanlija na teritoriju Ugarske Kraljevine i zauzimanju velikog broja gradova i tvrdava koje su se predavale ili su vojničke zauzimane. Kod Osijeka Turci su podigli most preko koga je prešla sva vojska, a onda je po sultanovom naredenju taj most srušen, pa je tako povratak vojske bez pobjede bio onemogućen. Usporenim maršom Turci su došli do Mohača, gdje ih je s vojskom čekao ugarski kralj Ludvik II Jagelović. Borba do koje je došlo između dva neprijateljska tabora odvijala se onako kako je Osmanlijama najviše odgovaralo, te je poraz Ugara bio neminovan. Prilikom bjekstva ugarske vojske s ratišta, kralj Ludvik II se utopio, a najveći dio njegovog plemstva je izginuo. Po sultanovoj dozvoli, vojnici su opljačkali mnoga naseljena mjesta. Od pustošenja nisu bili pošteđeni ni Budim i Pešta. Kada je došao u osvojeni Budim, sultan je naredio da se između ova dva grada podigne most koji će ih spajati,što je i urađeno. Smatrajući da se Ugarska može zadržati pod vlašću i sa manjim vojnim snagama, car se s glavninom vojnih snaga vratio u prijestonicu. Pri povratku u Carigrad saznao je za pobunu turkmenskih plemena i kada anadolski beglerbeg nije mogao da ih umiri, na sultanovo zadovoljstvo, to je uradio njegov miljenik Ibrahim-paša.

Poslije mohačkog poraza u Ugarskoj su nastali neredi o kojima se govori u petom dijelu pod naslovom *Pohod na Beč* (str. 361—454). Dva glavna pretendenta na ugarsku krunu, austrijski nadvojvoda Ferdinand i tadašnji najmoćniji ugarski velikaš Jovan Zapolja, vodili su bespoštednu borbu. Zahvaljujući većoj vojnoj premoći, Ferdinand Habsburški je uspio da pobijedi Zapolju i njegove pristalice i da se proglasi ugarskim kraljem. Želeći da povrati svoje posjede i da on bude kralj Ugarske, Zapolja se obratio za pomoć sultanu.

U ovo vrijeme u Ugarskoj se javlja do tada nepoznata ličnost pod imenom Jovan Nenad, koji je zbog svoje crne puti dobio nadimak »crni čovjek«. On je oko sebe okupio veliki broj pristalica iz redova siromašnijeg stanovništva i proglasio se carem. Ovaj pokret, u kome se nalazio i veliki dio Srba koje je predvodio Čelnik Radosav, njegov brzi uspon, borbe i poraz, autor je opširno prikazao. Sve ove dogadaje, kao i situaciju u drugim evropskim državama toga vremena, Porta je pratila s velikom pažnjom, dok su njeni namjesnici u evropskom dijelu Carstva i dalje osvajali nove teritorije i gradove. Gazi Husrev-beg je u toku 1528. godine osvojio jajačku banovinu, što je uticalo da ugled Ferdinanda, kao ugarskog gospodara toga doba, među plemstvom u velikoj mjeri opadne.

Odazivajući se Zapoljinoj molbi da od habsburškog nadvojvode preotme Ugarsku i da njega, Zapolju, postavi za njenog kralja, Sulejman je 1529. godine preuzeo i svoj četvrti vojni pohod. Još ni jednom do tada turski vojni pohod nije izgledao pompezniji kao ovoga puta. Iako je i sam lično učestvovao, pa mu je, prema tome, pripadalo i zvanje seraskera, vrhovnog zapovjednika u ratnom pohodu, car je na opšte iznenađenje svih svojih velikodostojnika to zvanje ovog puta prepustio velikom veziru Ibrahim-paši s pravom da ga i u drugim vojnim pohodima zadrži. U ovom zvanju, pored sultana Sulejmana, Ibrahim-paša je sjedinio i civilnu i vojnu vlast, što je bio prvi slučaj u dotadašnjoj istoriji Turske. Rat je u Ugarskoj bio uspješan i ubrzo se svršio. Za kratko vrijeme sva zemlja bila je osvojena, a Zapolja je proglašen ugarskim kraljem. No, time ratni pohod nije bio završen. Osmanlije su nastavili s osva-

janjem novih teritorija u pravcu austrijske prijestonice Beča, pred čijim su zidovima, i pored vojne nadmoćnosti, bili odbijeni. Zaustavljanje turske vojske pred bečkim zidinama podiglo je Austriji ugled i od tada ona dobija na Zapadu naziv bedem hrišćanstva protiv islamskog napadača. S već umornom vojskom i po velikom nevremenu, decembra 1529. godine, Sulejman se vratio u prijestonicu, proglašavajući i ovaj vojni pohod uspješnim zbog osvajanja ugarskog kraljevstva i dovođenja na njegov prijesto svog kandidata Zapolje.

Šesti dio, pod naslovom *Prvi mir sa Austrijom* (str. 455—516), opisuje događaje u Ugarskoj poslije osmanlijskog povlačenja, te o toku daljih borbi između Ferdinanda i Zapolje, kao i o njegovom primirju na godinu dana uz zadržavanje status quo-a. Dok su se glavni pretendenti borili i pogađali između sebe, ugarsko plemstvo je izjavljivalo da će za svog kralja priznati onog kandidata koji će uspjeti da sačuva jedinstvo zemlje, a u suprotnom da će priznati vlast sultana.

Bojeći se novog osmanskog pohoda, Ferdinand Habsburški je poslao jedno svoje izaslanstvo da pregovara s Portom. Pregovori su bezuspješno vođeni, tim više što se u međuvremenu Ferdinandov brat Karlo V proglasio carem, pa je to izazvalo sultanovu ljutnju. Ne želeći da pored njega još neko nosi carsku titulu, Sulejman je sa 150 000 vojnika i 300 topova, aprila 1532. godine, pošao u svoj peti ratni pohod, proglašavajući Karla V za svog glavnog neprijatelja. Na putu prema Beču turskoj vojsci se ispriječio Kiseg, mala tvrđava pod zapovjedništvom Nikole Jurišića. Borbe za Kiseg i njegovo simbolično zauzimanje od strane Osmanlija, kao i druge borbe do tada, detaljno su opisane. Kada su Turci na petnaest kilometara od Beča osvojili Šoprom, sultan je naredio da vojska krene u pravcu Štajerske. Prolazeći pored naseljenih mjesta, vojnici su ubijali ljude, palili im kuće i odnosili imovinu, a zatim se sa 30 000 zarobljenih ljudi vratili u Carigrad. Austrija je i ovim pohodom osmanske vojske bila dobrim dijelom opustošena i ekonomski oslabljena. Želeći da sa sultanom ugovori mir, Ferdinand, poslije turskog povlačenja, šalje u Carigrad jedno novo poslanstvo koje pregovara s Portom. U toku ovih austrijsko-turskih pregovora najzapaženiju ulogu imao je veliki vezir Ibrahim-paša. Poslije dužeg pregovaranja, koje je ovdje detaljno opisano, Austrija je s Portom uz velike žrtve i odricanja izvjesnih prava u Ugarskoj na neodređeno vrijeme s Turskom sklopila mir. To je bio prvi mirovni ugovor koji je zaključen između dvije zemlje. Blizak prijatelj Ibrahim-paše Alvize Griti, vanbračni sin mletačkog dužda i jedne Turkinje, po ovom ugovoru, dobio je pravo da između Ferdinanda i Zapolje izvrši teritorijalno razgraničenje, a Karlo V da može poslati svoje poslanike u Carigrad.

Posljednji, sedmi dio ima naslov *Krvavi pečat* (str. 517—666). Mirom sa Austrijom, Sulejman je osigurao evropske granice Carstva i 1534. godine preuzima vojni pohod protiv Persije. Ovaj rat je vođen pod plaštom vjerskih sukoba sunita i šiita, a osnovni cilj pohoda bio je novo teritorijalno širenje Turskog Carstva u njegovom azijskom dijelu na račun Persije. I ovog puta Ibrahim-paša je bio serasker. On je veoma uspješno započeo ratne operacije i ubrzo zauzeo persijsku prijestonicu Tebriz, koju je bez borbe napustio persijski šah. U međuvremenu, po Sulejmanovom naređenju, bogati trgovac i vezirov prijatelj Alvize Griti odlazi u Ugarsku. Svojim ponašanjem Griti je

stvorio veliki broj neprijatelja koji su ga u jesen 1534. godine ubili. Ovaj incident nije bio slučajan. Još odranije, sultan je budno pratio kako se njegovi ljubimci, a naročito Ibrahim, polako mijenjaju i svakim danom postaju sve lakomiji na novac i zvanja. Zbog toga su odnosi između Sulejmana i Ibrahim-paše postajali sve hladniji, a u tome veliki je udio imala i Rokselana, čiji je uticaj nad Sulejmanom postajao sve veći i koja je 1534. godine i zvanično postala njegova supruga.

Poslije prvih vojnih uspjeha u Persiji, na ratište dolazi i sultan Sulejman. U toku rata Turci su zauzeli veliki dio persijske teritorije i dosta gradova, među kojima i Bagdad. Od osvojene teritorije Osmanlije su stvorile nove pašaluke prepuštajući ih na upravu domaćim ljudima koji su priznali sultanovu vlast. Pohodom u Persiju i ratnim osvajanjima, Tursko Carstvo je dostiglo vrhunac svoje moći i ugleda. U jesen 1536. godine car je dao velike trgovačke povlastice Francuskoj sa čijim je kraljem Fransoa I od početka svoje vladavine održavao prijateljske odnose. Ove trgovačke povlastice u istoriji su poznate pod nazivom kapitulacije i u kasnijoj istoriji Carstva dobile su ih i druge velike evropske države. Poslije dužeg razmišljanja, u martu iste godine sultan je naredio da ubiju velikog vezira Ibrahim-pašu, koji je u posljednjim godinama postajao sve nezajažljiviji u gomilanju svog bogatstva. Njegova imovina je konfiskovana i postala državno vlasništvo.

Drugi dio ovog poglavlja govori o događajima koji su se desili u Carstvu u periodu od 1537—1555. godine. Ovdje su opisani svi ratovi Turskog Carstva u navedenom periodu, njegove unutrašnje prilike, jačanje turske mornarice pod komandom Hajrudina Barbarose, konačno osvajanje Ugarske 1544. godine i sklapanje novog mira sa Austrijom 1547, te ubistvo carevog najstarijeg sina Mustafe 1553. godine. Posljednji veliki poduhvat osmanske vojske pod Sulejmanovom komandom bio je u Jermeniji 1554. i 1555. godine. Ovaj pohod je predstavljao jedno od najsvirepijih ratovanja u XVI vijeku. Utvrdivši svoju vlast u Đurđijanskoj Jermeniji i Iraku, a prethodno sklopivši mir sa Persijom, Sulejman se u avgustu 1555. godine vratio u Carigrad.

U *Epilogu* (str. 667—672) su opisani sukobi između prinčeva za prijesto u kojima je, zahvaljujući Mehmed-paši Sokoloviću, pobijedio princ Selim, nasljednik Sulejmanov. Godinu dana prije ovih ratova između prinčeva oko nasljeđa umrla je 1558. godine Rokselana, koja je, zahvaljujući svojoj obrazovanosti i sposobnosti, imala velikog uticaja na Sulejmana. Do svog posljednjeg velikog pohoda na Beč 1566. godine, posljednjih deset godina svoje vladavine Sulejman provodi u usamljenosti, trošeći velike sume novca na podizanju raznih zadužbina.

U napomeni pod naslovom *O nastanku knjige,* autor iznosi kako je na osnovu istorijskih izvora želio da prikaže ljude i događaje toga vremena. Na kraju knjige je registar ličnih imena.

U ovoj studiji se govori o istoriji Turskog Carstva u vrijeme njegovog najvećeg uspona. Ovom knjigom i knjigom *Mehmed Sokolović* dr Radovan Samardžić je želio da u cijelosti opiše vladavinu Sulejmana Veličanstvenog (1520—1566. godine). To je jedan od najinteresantnijih perioda istorije Turskog Carstva koje tada dostiže vrhunac moći i ugleda. Najveći značaj knjige je u tome što je iz raznih aspekata dočarana atmosfera i događaji koji su se zbivali na teritoriji Carstva. Za našu istorijsku nauku, posebno je značajno

što su opisani događaji i ljudi iz naših krajeva koji su bili akteri mnogih značajnih događaja u Carstvu u ovo vrijeme i koji su zauzimali najistaknutije položaje i lično doprinosili širenju i učvršćenju Carstva. Gledajući u cjelini, knjiga dra Radovana Samardžića *Sulejman i Rokselana* predstavlja vrijedan doprinos istorijskoj nauci.

Enes Pelidija

Zdravko Kajmaković, GEORGIJE MITROFANOVIĆ, »Veselin Masleša«, Biblioteka »Kulturno nasljeđe«,Sarajevo 1977 (str. 406)

Ima nečeg tragičnog u srpskoj slikarskoj umjetnosti ranijih epoha i pored njenog možda ponajvećeg dostignuća na kulturnom polju. O starim slikarima se zna veoma malo, jer se o njima i malo pisalo. Oni koji su se bavili pisanjem i bilježenjem (ljetopisci, književnici i drugi) potomstvu u spomen ostavljaju čitavu piramidu duhovnjaka (od običnih sveštenika do patrijarha) ponekad istorijski beznačajnih, a prećutkuju gotovo redovno svoje savremenike, stare slikare. Može se stoga pretpostaviti s kakvim se teškoćama susretao Zdravko Kajmaković pri monografskoj obradi jednog od najvećih srpskih slikara turskog perioda, Georgija (Đorđa) Mitrofanovića, umjetnika s početka XVII vijeka. Autoru je ostao »...hod po pomrčini u kojoj svjetluca samo poneki nesiguran žižak. Biće to mučno povezivanje i vaspostavljanje razbijenih ostataka jedne davno zapretene i zaboravljene priče« (str. 9).

Knjiga je sadržajno podijeljena na: Uvod (9); I Istoriografiju (11—16); II Kratak osvrt na epohu (17—23); III Život i rad (25—64); IV Djela (Opisi i ikonografska analiza) (65—300); V Stil (301—330); VI Tehnika (331—341); VII Savremenici i učenici (343—360) i VIII Mjesto Georgija Mitrofanovića u istoriji domaćeg slikarstva — Zaključna razmatranja (361—383). Tu su još i Rezime (385—390) kao i Opšti registar (391—404).

U istraživanju lika Hilandarca Georgija Mitrofanovića učestvovali su mnogi domaći i strani naučnici, istraživači i putopisci. Znanja o njemu teku počev od ruskog »pješohodca« i putopisca iz druge četvrtine XVIII vijeka Vasilija Grigoroviča Barskog, pa Dimitrija Avramovića iz XIX koji je bio slikar i jedan od prvih domaćih ljudi koji su se bavili istraživanjem starina, te u našem stoljeću ruskog istraživača svetogorskog živopisa Leonida Nikoljskog, Vladimira Petkovića, Vojislava J. Đurića, Sretena Petkovića i Anike Skovran. Plejadi tih naučnika i istraživača pridružio se i Zdravko Kajmaković, koji je Georgija svestrano i monografski obradio s novim metodološkim postupcima koje nam pruža moderna istorija umjetnosti.

Vrijeme u kojem je djelovao Mitrofanović, koliko je do sada poznato, jeste druga i treća decenija XVII vijeka. Balkan je tada već preko dva stoljeća bio pod turskom vlašću. Iako poraženo kod Lepanta (1571) i Siska (1593) Carstvo će imati dugu silaznu liniju. U Peći, patrijarsi obnovljene srpske crkve iz kuće Sokolovića, počev od Makarija (1557—1571), pa do Savatija (izgleda